

BYLAES

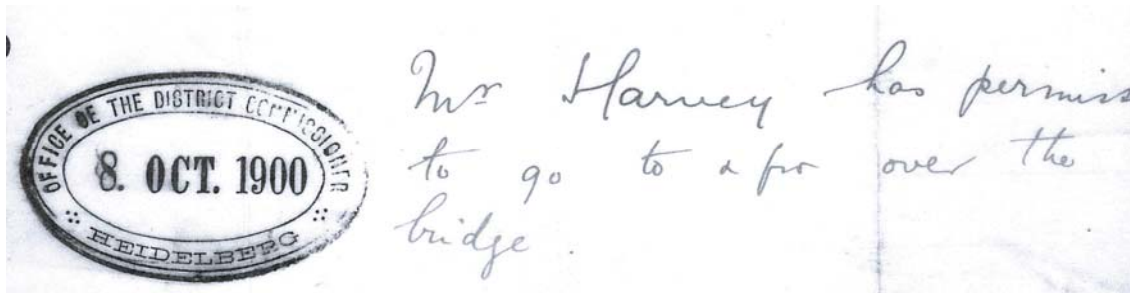
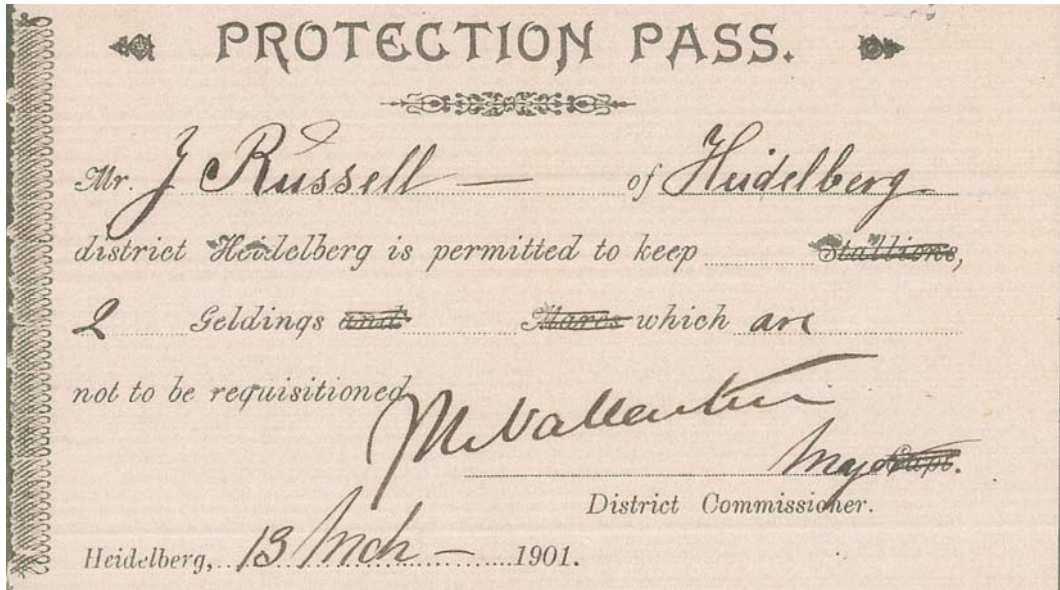
Mrs Kriegler. Heidelberg
By order of the District
Commr, on instructions
received, you are hereby
ordered to proceed to
Pietermaritzburg Natal on
Tuesday next Dec 18th by the
mail train leaving Heidelberg
at 10.30. Am.

By order
H. W. F. Swellengreubel
Act. Provost Pietermaritzburg

Heidelberg
15/12/00

Opdrag aan mevrou Issie Kriegler om op 18 Desember 1900 Heidelberg te verlaat en per trein na Pietermaritzburg (konsentrasiekamp op Howick) te vertrek.

(Dr. C.C. Momberg)

Notice.

W. Harvey.

By Order of G.O.C. Heidelberg you are hereby ordered to proceed to Capetown this day and will leave Heidelberg Station under escort at 4 o'clock p.m.

BY ORDER,

Heidelberg, Friday,
13th October, 1900.

W. W. Fowler Captain,
Acting Provost Marshall.

Voorbeelde van passe wat gedurende die Britse besetting van Heidelberg aan die inwoners uitgereik is. (Dr. C.C. Momberg)

Heidelberg en die konsentrasiekamp op die agtergrond

(Dr. C.C. Momberg)

Heidelberg konsentrasiekamp, 1901

(Dr. C.C. Momberg)

BURGHIER CAMPS DEPARTMENT.
No. 23 **RATION TICKET.** *Repatriation*

Name Houibell G.F.
Where from Bultfontein, Alberg
Date of Admittance issue for weeks July 2nd 02
Children under 12 yrs. 3 & yrs. 17 12 yrs. —
Adults 4

Flour..... 184 lbs Meat..... 106 lbs
Coffee..... 112 s Milk..... 60 tins..... bottles
Sugar..... 24 Butter..... 4 s
Salt..... 4 1/2 s Syrup.....
Samp, Beans or Rice..... Coal.....
Vegetables..... Wood.....
Soap 16 s

G. & McK.—8971. *A.A. Alliem*
Superintendent.

359
20/5/01

<i>Rationed</i>	<i>B. S. Alberg</i>	<i>four weeks 24/02</i>	<i>four weeks 30/02</i>	<i>A.A. Alliem</i>	<i>Supt.</i>		
	<i>Houibell</i>	<i>George Frederick</i>	<i>43</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>Mrs.</i>	<i>33</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>James Edward</i>	<i>15</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>Wynand Willem</i>	<i>13</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>Abrieu Peter</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>Elena Maria</i>	<i>11</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>Marie Magdalene</i>	<i>5</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		
		<i>George Frederick</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>1</i>		

RESIDENT MAGISTRATE

3508

Voor- en rugkant van rantsoenkaart uitgereik deur die Burghier Camps Department tydens die hervestiging van die Heidelbergse kampinwoners (F,M, von N. Hansen)

Many happy returns of $\frac{12}{7}$ or
your health shall be duly drunk
that day in Scotch Wine &
Eau de Soude; sorry there will
be no Grouse for dinner!
No news, all's well.

M. J. B.

Native Refugee Camp,
HEIDELBERG. $\frac{12}{7}$ 02

Poskaart gedateer 12.07.1902. Gestuur vanaf swart konsentrasiekamp op Heidelberg. (Brig.genl. (dr.) H.J.G. Kamffer)

BIBLIOGRAFIE

A. ARGIVALE BRONNE

Ongepubliseerd, tensy anders vermeld

1. Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria (TAB)

Aanwinste

- W2, N.J. de Wet
W19, P.H.S. van Zyl, oorlogsherinneringe
Oorlogsherinneringe, Issie Kriegler
Briewe Johanna Landsberg, Johanna C. van Wyk en
ongedateerde brief Anna Jooste.
A787, Dr. G.S. Preller-versameling
20-21, Korrespondensie van veggenl. H.A. Alberts.
31, 34, Korrespondensie van veggenl. P.R. Viljoen.
36, Korrespondensie F. Wepener aan kmdt. C.J.Spruyt.
A432, E. Joubert-aanwins
Brief Cassie O'Reilly, Beaumont Natal, 03.05.1901.
A 2029, Ian Uys-versameling
Oorlogsherinneringe van vk. Hendrik Kamffer.
W81, Viljoen-aanwins
M.J. Viljoen, dagboek no. 2 en 5.
H.P.N. Viljoen, dagboek no. 5.

Colonial Office Records

(Fotokopieë van oorspronklike dokumente, Public Record Office,
Londen.)
Oorspronklike reeksnommer: CO 291-292.
Fotokopie reeksnommer: FK volumes 602, 896, 951, 957, 959, 975,
980, 1788, 1798.

Archives of Colonial Secretary, Transvaal (CS)

Volumes 44 - 5923/01, 31 – 4100/01, 2834/02, 64 – 866/02 handel
oor notules van skoolinspekteursvergaderings tydens Anglo-
Boereoorlog in Pretoria.

Archives of the Director of Burgher Camps (DBC)

Volumes 11, 12, 13, 14. Kampregisters, kampverslae, mediese
verslae, inspeksieverslae, statistieke in verband met siektes en

sterftes in konsentrasiekampe opgestel deur A.A. Allison, E.R. Harvey, W. Bentinck, dr. H. Crook, dr. R.G. Ralston, dr. A. Strange en C.E.W Sands.

Heidelbergargief

Landdros kriminele sake, 1899, deel 2.
Landdros inkomende stukke 1892 – 1900
Landdros telegramkopieboek, Februarie 1899 - Jan. 1900
LHB Criminal Records Heidelberg, 1/1/1, 1900.

Argief van die Kommandant-generaal, ZAR (KG)

Volume 380, notule van vergadering van Heidelbergkommando, 18.09 1900.
Volume 580, brieweboek.

Dr. W.J. Leyds-argief.

Oorlogstelegamme: uit volumes 717 (6) en (8), 726 (6) en (7), 727 (1), (2), (3), (4) en (5); 728 (1), (2), en (8); 729 (1); 732 (1).
Oorlogsargief: volumes 737 kopieë oorlogsberigte; 753 genl. Louis Botha telegramkopieboek; 759 ingekome stukke afkomstig van jonkheer Sandberg

Persberigte:

Volume 198 (1) *De Zuid-Afrikaan*, “De Boeren weezen”, 23.12.1902.

Volume 200(3), *Transvaal Leader*, “Heidelberg meeting.”

Volume 200(4), *De Volkstem*, “De Heidelberg byeenkomst”, 04.07.1903.

Volume 202 (4), *Natal Mercury*, “A plain talk with Mr. H.P. van Rensburg, MLC”, 06.09 1903.

Volume 203 (3) brief P.R. Viljoen aan *De Volkstem*.

Volume 209 (1), The South African Press Bureau, “The Great Boer Meeting at Heidelberg, ongedateerd.

Archives of the Military Governor, Pretoria (MGP)

Volumes 9, 28, 54, 55, 67, 73, 75, 76, 78, 89, 101, 109, 113, 123, 125, 139, 165, 167, 218, 207, 218, 224, 234, 241, 245, 251, 258, 261.

Volume 219 – letterbook; Minute Registers, MR 45, 61(B), 165, 167.

Archives of the Secretary for Native Affairs (SNA)

Volumes 3, 20, 25, 27 – 28, 30, 44, 58 – 59, 72, 98.

Archives of the Political Secretary (PSY)

Volume 57: diary of J.M. Vallentin.

Archives of the Provost Marshall's Office, Army Headquarters, South Africa (PMO)

Volume 76, report on Refugee Camp Heidelberg by F. Wepener en P. Groesbeek, 21.01.1901.

Lord Roberts Papers

Volumes 34, 58.

Argief van die Staatsekretaris van die Zuid-Afrikaansche Republiek (SS)

Volumes 8064, 8071, 8076, 8253, 8271, 8348, 8408,8413, 8482, 8868.

War Office Records (WO)

FK 1788, 1798, 1910, 1911.

2. Argiefbewaarplek van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk, Stellenbosch (voorheen Pretoria)

Godsdiensverslae

RR – III/4, Verslagen van den staat van den godsdienst der gemeenten, Heidelberg, 1899 – 1902.

RR – III/4, Verslagen van den staat van den godsdienst der gemeenten Heidelberg over 1903.

Kerkraadsnotules

Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Gemeente Heidelberg Transvaal, 03.07.1899 – 29.04.1905.

3. Argiefbewaarplek van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria Godsdiensverslag

Verslag van gemeentevergaderings in die kerkgebou van die Nederduitsch Hervormde Gemeente op 17 en 18 Maart 1901; brief aan J.M. Vallentin op 19 Maart 1901.

4. Argiefbewaarplek van die Gereformeerde Kerk, Potchefstroom

Notules kerkraadsvergaderings

Gereformeerde Gemeente Heidelberg Transvaal, 1890 – 1904,
boek 1.

B. AMPTELIKE PUBLIKASIES

1. Britse Blouboeke

Cd. 524 *Return of buildings burnt each month from June 1900 to January 190 including Farm Buildings, Mills, Cottages and Hovels.* 1901.

Cd. 582 *Correspondence between the Commander-in-Chief in South Africa and the Boer Commanders so far as it affects the Destruction of Property.* 1901.

Cd. 819 *Report upon the Burgher Camp Schools at Heidelberg, Standerton, Volksrust, and upon the Government Schools at Marthinus Wesselstroom and the Nigel.* 1901.

Report on Schools in Burgher Camps, from Director of Education. 1901.

Copy of circular telegram sent to all Superintendents. 1901.

Report on Burgher Camp Heidelberg, July - August 1901.

Reports on the Refugee Camps at Heidelberg, Standerton, and Volksrust, by Dr. Kendal Franks. 1901.

Cd. 893 *Report on the Concentration Camps in South Africa, by the Committee of Ladies appointed by the Secretary of State for War, containing Reports on the camps in Natal, the Orange River Colony and the Transvaal.* 1902.

Cd. 934 *Native Refugee Camps, Transvaal, October 1901.*

Statement by J.H. Corbett, Organising Inspector of Schools. 1901.

Cd. 1551 *Report by Native Commissioner, Pretoria and Heidelberg Districts.* 1903.

2. Transvaalkolonie

Transvaal Administration Reports for 1902: Final report of the work performed by the Native Refugee Department of the Transvaal from June, 1901, to December, 1902.

3. Zuid-Afrikaansche Republiek

ZAR 120 *Suid-Afrikaanse Republiek Onderwys, Jaarverslag van Superintendent, 1883 – 1898.*

ZAR 125 *Suid-Afrikaanse Republiek Onderwys, skoolinspeksieverslae 1896.*

ZAR 126 *Suid-Afrikaanse Republiek Onderwys, skoolinspeksieverslae 1897.*

4. Berliner Missionsberichte (Merensky Biblioteek, Universiteit van Pretoria, Spesiale versamelings)

Missionsberichte Juni 1900
Ziebenundsiebzigster Jahresbericht der Gesellschaft zur
Beförderung der evangelischen Missionen unter den heiden zu
Berlin, 1900.

C. PERIODIEKE PUBLIKASIES (KOERANTE EN TYDSKRIFTE)

Beeld, 23.06.1999.
Die Brandwag, 05.07.1946 – 19.07.1946.
Historia, jaargang 12(3), September 1967.
Historia, jaargang 52(1), 2007.
Historiese Studies, 5(1), Maart 1944.
The Heidelberg News, 1899, 1 November 1901 tot Desember 1902.

D. KORRESPONDENSIE

Stowell V. Kessler, 14.04.2007.
Dr. C.C. Momberg, 10.02.2007.
Dr. Iain Smith, 01.05.2007.

E. PRIVAATVERSAMELINGS

1. Dr. C.C. Momberg, Heidelberg
A.E.F. Bosman, *Pro Deo et Patria.*
Kort oorsig van skool en opvoedingsake op Heidelberg, Transvaal soos vertel deur ds. A.J. Louw aan P. Joubert, hoof Volksskool Heidelberg, 20.03.1934.

Opmerkings deur J.F.H. Schraader oor die halfeeufeesvierings van die Volksskool Heidelberg, 12.10 1953.

Kaart van Heidelbergdorp, 1906.

Eksemplare van *The Heidelberg News*.

Inligtingstuk Gauteng Provinsiale Administrasie: *Anglo-Boer/South African War – 1899-1902. Heidelberg Black- & White Concentration Camp*.

Lynn Fordred (samesteller) – Tour guide of Heidelberg: “St. Ninians Anglican Church.”

2. F.M. von N. Hansen, Mookgophong (Naboomspruit)

Rantsoenkaart uitgereik deur Burgher Camps Department tydens repatriasie aan G.F. Honiball asook kwitansies vir rantsoene.

F. LITERATUUR

Amery, L.S. (red.), *The Times history of the war in South Africa, 1899-1902*, V, VI (London, Sampson Low, Marston & Co., 1900-1907).

Barnard, S.S., *Blanke onderwys in Transvaal in histories-pedagogiese perspektief* (Durban: Butterworth, 1979).

Basson, M.A., “Die Britse invloed in die Transvaalse onderwys, 1836-1907,” deel 1 en 2 (Gepubliseerde D.Ed. proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1950).

Bosman, A.E.F. (red.), *The diary of E.S. Leversage during the siege of Ladysmith, 1899 – 1902*, in die Christiaan de Wet-Annale, no. 10 (Bloemfontein, S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns, in samewerking met die Oorlogsmuseum, Oktober 2000).

_____, *Aan God alleen die eer, 'n geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Heidelberg, Transvaal, 1865–1965* (Pretoria, Craft Pers Edms. Bpk, 1965).

_____, *Pro Deo et Patria* (Pretoria, Craft Pers, 1976).

Bot, A.K., *Honderd jaar onderwys in Transvaal, 1836–1936* (Pretoria, Staatsdrukker, 1936).

Breytenbach, J.H., *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902, I* (Pretoria, Staatsdrukker, 1969).

Brink, Elsabe, *The long march home* (Kaapstad, Nasionale Pers, Kwela Books, 1999).

Coetzee, J. Chr., *Onderwys in Transvaal, 1838 – 1937* (Pretoria, J.L. van Schaik, 1941).

Danes, Richard, *Cassel's history of the Boer War* (London, Cassell & Co., 1901).

De Klerk, W.J., *De gesneuvelden en gestorven van de Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika gedurende den oorlog, 1899–1902* (Pretoria, N. D. van der Reyden, 1906).

Devitt, N., *The concentration camps in South Africa during the Anglo-Boer War of 1899 – 1902* (Pietermaritzburg: Shuter & Shooter, 1941).

Dönges, T.A. en K. Bonsma, “Het lager onderwys onder de ZAR”, in *Gedenkboek, uitgegeven door de Vereniging van Onderwijzers en Onderwijzeressen in Zuid-Afrika, April 1918* (Pretoria, J.L. van Schaik, 1918).

Du Moulin, L.E., *Two years on trek* (London, Murray and Co., 1907).

Du Toit, Bep, *Die verhaal van Johanna Brandt* (Pretoria, Protea Boekhuis, 1999).

Engelbrecht, S.P., *Gedenkboek van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Heidelberg, 1865 – 1935* (Pretoria, Wallachs, 1935).

Esterhuizen, S.J., “Die ekonomiese en maatskaplike toestande van die gewese Republikeinse burgers in die Transvaal-kolonie, 1900-1910” (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, U.P., 1965).

Grundlingh, Albert, *Die “hendsoppers” en “joiners”. Die rasionaal en verskynsel van verraad* (Pretoria, Protea Boekhuis, tweede uitgawe, 1999).

Forrester, George, *The life of Lord Roberts*, (London, Cassell & Co, 1916).

Hancock, W.K., *Smuts, 1, The sanguine years, 1870–1919* (Cambridge University Press, 1962).

Hattingh, J.L., “Die Irenekonsentrasiekamp”, in *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, jaargang 30, deel 1 (Pretoria: Staatsdrukker, 1967).

Hobhouse, Emily, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het* (Kaapstad, Nasionale Pers, derde druk, 1943).

Kessler, S.V., “Die konsentrasiekampe vir swartes en kleurlinge”, in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde* (Kaapstad, Human en Rousseau, 2001).

Kestell, J.D. en Van Velden, D.E., *De vredesonderhandelingen tusschen de regeeringen der twee Zuid-Afrikaansche Republieken en de verteenwoordigers der Britsche regeering* (Pretoria – Amsterdam, J.H. de Bussy, 1909).

Klassis Waterberg, *Eeufeesgedenkalbum van die Gereformeerde Kerke in die Klassis Waterberg, 1859-1959* (Potgietersrus, Morester-drukkery, geen datum).

Le Roux, Owen, “Die vroue-organisasies en die kerk”, in C.P. van der Merwe en C.F. Albertyn (reds.), *Die vrou, IV* (Stellenbosch, C.F. Albertyn Edms. Bpk., geen datum).

Lötz, P.W., “Gesiedenis van die ontwikkeling van die onderwys aan blankes in die distrik Heidelberg, Transvaal van 1839 tot 1950” (Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling, PU vir CHO, 1952).

MacKinnon, W.H., *Journal of the C.I.V. in South Africa* (London, John Murray, Albemarle Street, 1901).

Malherbe, E.G., *Education in South Africa, 1652–1922* (Cape Town and Johannesburg, Juta & Co., Ltd., 1925).

Malherbe, K. (red.), *Die Boerevrou-boek* (Pretoria, J.L. van Schaik, 1950).

Martin, A.C., *The Concentration Camps, 1900–1902: Facts, Figures and Fables* (Cape Town, Howard Timmins, 1957).

Mohlamme, J.S., “Vlugtelingskampe vir swartes in die Boererepublieke”, in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde* (Kaapstad, Human en Rousseau, 2001).

Müller, A.L. (red.), *Die ekonomiese ontwikkeling van Suid-Afrika*, (Pretoria en Kaapstad, Academica, 1979).

Neethling, E., *Mag ons vergeet?* (Kaapstad, Nasionale Pers Beperk, tweede druk, 1940).

Odendal, F.F., *HAT, Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal* (Midrand, Perskor, 1994).

Otto, J.C., *Die konsentrasiekampe* (Pretoria, Protea Boekhuis, 2005).

Ploeger, J., *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899–1902, dele II, IV en V* (Pretoria, Staatsargiefdiens, Mei 1990).

Pretorius, Fransjohan, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902* (Kaapstad, Human & Rousseau, tweede uitgawe, 1999).

____, “Die lot van die Boerevroue en –kinders”, in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde* (Kaapstad, Human & Rousseau, 2001).

____, “Besinning”, in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde*, (Kaapstad, Human & Rousseau, 2001).

Romer, C.F. en Mainwaring, A.E., *The Second Battalion Royal Dublin Fusilliers in the South African War* (London: A.L. Humphreys, 187 Piccadilly, W., 1908).

Searle, C., “A socio-historical survey of the development of nursing in South Africa between 1652 and 1960” (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, U.P., 1964).

Spies, S.B., *Methods of barbarism?* (Johannesburg and Cape Town, Jonathan Ball Publishers, 2001).

Steyn, D.G., “Geneeskruie en boerate”, in C.P. van der Merwe en C.F. Albertyn (reds.), *Die vrou, VII* (Stellenbosch, C.F. Albertyn (Edms.) Bpk., 1973).

Stanley, Liz, *Mourning becomes...* (Manchester University Press, 2006).

Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, vyf volumes (Pretoria, RGN, 1968-1987).

Symington, F.C., “Die konsentrasiekampskole in die Transvaal en Oranje Vrystaat”, in *Historiese Studies*, 5(1), Maart 1944.

Todd, Pamela en Fordham, David (red.), *Private Tucker’s Boer War diary* (London, Elm Tree Books, 1980).

Uys, Ian, *Fight to the bitter end* (Knysna Press, 2002).

____, *Heidelbergers of the Boer War* (Cape Town, Galvin and Sales Pty. Ltd., 1981).

Van der Merwe, A.A. (red.), *Transvaalse Onderwysdepartement, 1876-1976* (Johannesburg, Perskor, 1976).

Van der Schijf, W.G. (red.), *Die Gereformeerde Kerk van Heidelberg, 1890-1965* (Potchefstroom Herald Edms. Bpk., geen datum)

Van der Vyver, G.C.P., *My erfenis is vir my mooi. Gedenkboek by die eeufees van die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika en van die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys* (Potchefstroom Herald Edms. Bpk., 1969).

Van Heyningen, Elizabeth, "Britse geneeshere teen Boerevroue: botsing van mediese kulture" in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde* (Kaapstad, Human & Rousseau, 2001).

Van Jaarsveld, F.A., "Die Afrikaner en geskiedenis op skool", in *Historia*, 12(3), September 1967.

_____, *Afrikanergeskiedskrywing: verlede, hede en toekoms* (Johannesburg, Perskor, 1992).

Van Rensburg, A.P.J., "Die ekonomiese herstel van die Afrikaner in die Oranjerivier-Kolonie" in *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, jaargang 30, deel 2 (Pretoria: Staatsdrukker, 1967).

Van Rensburg, T. (red.), *Vir vaderland, vryheid en eer. Oorlogsherinneringe van Wilhelm Mangold, 1899-1902* (Pretoria, RGN, 1988).

_____, *Camp diary of Henrietta E.C. Armstrong. Experiences of a Boer nurse in the Irene Concentration Camp, 6 April – 11 October 1901* (Pretoria, RGN, 1980).

Van Rooyen, *Die Nederlandse Geloofsbelydenis* (Stellenbosch, Pro-Ecclesia-drukkery Bpk., 1948).

Van Zyl, P.H.S., "Gertjie gaan oorlog-toe", in *Die Brandwag*, 05.07.1946.

_____, "Op ou Heidelberg aan die Suikerbosrand", in *Die Brandwag*, 12.07.1946.

_____, "Die toneel verander na die konsentrasiekamp", in *Die Brandwag*, 19.07.1946.

Venter, Hertzog (red.), *Totius, 2, versamelde werke* (Kaapstad, Tafelberg, 1977).

Wallace, R.L., *The Australians at the Boer War* (Canberra, Australian War Memorial, 1976).

Warwick, Peter, *Black people and the South African War, 1899-1902* (Johannesburg, Ravan Press (Pty) Ltd, 1983).

Wassermann, J. en Kearney, B. (reds.), *A warrior's gateway: Durban and the Anglo-Boer War, 1899-1902* (Pretoria, Protea Boekhuis, 2002).

Wilson, H.W., *After Pretoria: the guerilla war, IV* (London, Amalgamated Press, 1902).

Zietsman, P.H., *Die taal is gans die volk* (Universiteit van Suid-Afrika, 1992).

_____, “Die konsentrasiekampskole ligbakens in die duisternis”, in Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende aarde* (Kaapstad, Human & Rousseau, 2001).

Zöllner, Linda en Heese, J.A., *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag* (Pretoria, RGN, 1984).

SAMEVATTING

Die Britse owerheid en die burgerlike bevolking van Heidelberg, Transvaal, gedurende die Anglo-Boereoorlog

deur

Willem Jacobus Pretorius

Promotor: Prof. Fransjohan Pretorius
Medepromotor: Dr. J.E.H. Grobler
Departement: Historiese en Erfenisstudies
D.Phil.-proefskrif

Op 23 Junie 1900 het die Britse troepe Heidelberg beset. Die rustige bestaan het vir spanning onder die burgerlikes en agterdog teenoor die Britse militêre owerheid plek gemaak. Inwoners soos ds. A.J. Louw, wat geweier het om die Eed van Neutraliteit te teken, is onverwyld uit die dorp verban. Vroue soos Issie Kriegler en Cassie O'Reilly, wat met hulle uitgesprokenheid die gramskap van die Britte ontketen het, is saam met hulle gesinne na die konsentrasiekamp by Merebank in Natal gestuur. Aangesien die beëindiging van die oorlog vir die Britse owerheid belangrik was, het distrikskommissaris J.M. Vallentin Heidelbergse wapenneerlêers gebruik om die burgers tot oorgawe te oorreed en voorstelle vir die bereiking van vrede aan die hand te doen.

As deel van die verskroeiende aarde-beleid is Boerevroue en kinders wat sonder heenkome was, na die blanke konsentrasiekamp op Heidelberg geneem, waar hulle getalle mettertyd tot ongeveer 2 000 aangegroei het.

Die Heidelbergse kampowerhede het die aankomelinge van tente voorsien terwyl higiëniese maatreëls en mediese dienste vir liggaamlike welsyn ingestel is. Siektes het uitgebreek. Die pogings van die Britse medici om die sterftesyfer met Westerse medikasie en voorskrifte vir beter voeding aan kinders te verlaag, het allesbehalwe seepglad verloop onder meer vanweë die Boerevroue se wantroue in hulle.

Voor die Anglo-Boereoorlog was die gemeentelike lewe besonder aktief. Met die Britse oornome het eredienste, bediening van die doop en katkisasie in die susterskerke op Heidelberg op 'n gereelde grondslag voortgegaan. Godsdiensoefening in die konsentrasiekamp is ook nie agterweë gelaat nie. Fasiliteite is vir die gemeentelike aktiwiteite van die drie susterskerke beskikbaar gestel. Ook het die Britse kerke op Heidelberg, die St. Ninian's Anglican Church en die Wesleyan Methodist Church, 'n bloeitydperk beleef, terwyl die Berlynse Sendinggenootskap sy werksaamhede gestaak het. Teen 1902 is die kampinwoners toegelaat om dienste in hulle gemeentes op die dorp by te woon.

Onderwys het met die Britse besetting 'n nuwe tydvak betree. Die kampskool het saam met die skoolgeldheffende skole en die "free schools" op die dorp daartoe bygedra om die grondslag vir 'n Britse onderwysstelsel in Transvaal te lê. Ingevoerde Britse onderwysers het nuwe wêreldes vir die kampkinders ontsluit, wat hulle tot verdere intellektuele ontwikkeling sou aanspoor. Die kampskole, waarby ook volwassenes gebaat het, was 'n ligpunt in die bestaan van die konsentrasiekampe.

Tot onlangs was min oor die swart konsentrasiekampe in die Heidelbergdistrik bekend. Toestande in hierdie kampe het na hulle oorname deur die Departement van Naturellevlugtelinge in Junie 1901 verbeter. Swartes is deur die leer en privaat huishoudings in diens geneem. Sommige was selfversorgend deurdat hulle mielies en ander gewasse produseer het. Die swart kamp op Heidelberg se sterftesyfer was laag. Dit is waarskynlik aan die goeie werk van die mediese offisier, ene Stewart, te danke.

Hervestiging van blanke en swart kampinwoners het na afloop van die oorlog in Mei 1902 gevolg. Met Britse hulp en danksy rantsone wat aan hulle uitgereik is, kon hulle huiswaarts keer. Dit blyk dat Heidelberg se blanke konsentrasiekamp relatief goed bestuur is en vanweë sy lae sterftesyfer onder die beter kampe tel.

SLEUTELTERME

Anglo-Boereoorlog
Blanke konsentrasiekamp
Boerate
Dameskommissie
Departement van Naturellevlugtelinge
Eed van Neutraliteit
Guerrillastryd
Hendsoppers
Hervestiging
Kampskool
Swart konsentrasiekamp
Verskroeiende aarde-beleid
Wapenneerlêers

SYNOPSIS

The British authorities and the civilian inhabitants of Heidelberg, Transvaal, during the Anglo-Boer War, 1899-1902

by

Willem Jacobus Pretorius

Promoter: Prof. Fransjohan Pretorius
Co-promoter: Dr. J.E.H. Grobler
Department of Historical and Heritage Studies
D.Phil. thesis

On 23 June 1900, the British troops occupied Heidelberg. The serene life there was replaced by tension among the civilians and suspiciousness towards the British military authorities. Inhabitants such as the Rev. A.J. Louw, who refused to sign the Oath of Neutrality, were immediately banned from the town. Women such as Issie Kriegler en Cassie O'Reilly, whose outspokenness infuriated the British, were sent with their families to the concentration camp at Merebank in Natal. Since it was important to the British authorities that the war should end, District Commissioner J.M. Vallentin used Heidelberg men who had laid down their arms to persuade the burghers to surrender and to make proposals for the termination of hostilities.

As part of the scorched-earth policy, homeless Boer women and children were taken to the concentration camp for whites at Heidelberg, where their numbers gradually increased to approximately 2 000.

The Heidelberg camp authorities provided the arrivals with tents and established measures for hygiene and medical services for their physical wellbeing. Diseases broke out. The British authorities' attempts to lower the mortality rate with Western medication and prescriptions for better nutrition were fruitless, due to the Boer women's distrust.

Before the Anglo-Boer War, congregational life had been very active. After the British occupation, church services, baptism and catechism continued on a regular basis at the three sister churches in Heidelberg. Religious exercises in the concentration camp were also not neglected. Facilities were made available for the congregational activities of the sister churches. The English churches in Heidelberg, the St. Ninian's Anglican Church and the Wesleyan Methodist Church, experienced a period of growth, while the Berlin Mission closed its doors. By 1902, the inhabitants of the camp were permitted to attend the services of their congregations in the town.

With the British occupation, education entered a new era. The camp school, with the schools that charged school fees and the “free schools” in Heidelberg, contributed to laying the foundation for a British educational system in the Transvaal. Imported British teachers opened new worlds to the camp children, which would encourage further intellectual development. The camp schools, from which adults benefited, as well, was a redeeming feature in the existence of the concentration camps.

Until recently, little had been known about the black concentration camps in the Heidelberg district. The conditions in those camps improved after their management had been taken over by the Department of Native Refugees in June 1901. Blacks were employed by the army and private households. Some of them were self-sufficient, since they produced maize and other crops. The mortality rate in the black camp at Heidelberg was low, probably thanks to the good work of Stewart, the medical officer.

The relocation of the white and black inhabitants of the camps followed after the war, in May 1902. Thanks to the assistance of the British and the rations that had been issued to them, they could start going home. It appears that the white concentration camp at Heidelberg was managed reasonably well and that, due to its low mortality rate, it was one of the better camps.

KEY TERMS

Anglo-Boer War
Black concentration camps
Boer remedies
Burgher camp – white concentration camp
Camp school
Collaborators
Guerrilla War
Heidelberg
Ladies Commission
Native Refugee Department
Repatriation
Scorched earth policy